

Frans Timmermans

**Het Europese Project in
een mondiaal perspectief:
chez nous – de nous – et
avec nous!**

Universiteit Utrecht
Faculteit Geesteswetenschappen

Oratie 8 december 2010

Frans Timmermans

Het Europese Project
in een mondiaal
perspectief: chez nous –
de nous – et avec nous!

treaty of utrecht
chair

Universiteit Utrecht

provincie Utrecht

Oratie

Uitgesproken op woensdag 8 december bij de aanvaarding van de Vrede van Utrecht leerstoel aan de Universiteit Utrecht.

De Vrede van Utrecht heeft in ieder geval de meest afschrikwekkende woorden opgeleverd uit de Nederlandse diplomatie. Geen diplomaat in opleiding, of zij wordt er wel mee geconfronteerd. “Nous traiterons chez vous – de vous – et sans vous.” Spreker is Abbé Polignac, één van de drie Franse onderhandelaars bij de vredesconferentie in deze stad, bijna driehonderd jaar geleden. Hij maakte daarmee duidelijk dat de Republiek weliswaar gastvrouw was van de conferentie, maar dat de Nederlanders zich geen enkele illusie hoefden te maken over wie de lakens uitdeelde. Aan de beroemde uitspraak van Polignac ging nog een zin vooraf: “les règles ont changé”. Die zin was in feite nog belangrijker. De onderhandelaars van de Republiek geloofden nog in de diplomatieke spelregels die de Westfaalse vrede had vastgelegd, waarbij de illusie werd gekoesterd, dat nationale soevereiniteit ook betekent dat in internationale onderhandelingen staten elkaars gelijken zijn. De Fransen maakten duidelijk dat zij en de Britten inmiddels zoveel machtiger waren, dat zij de regels naar hun hand konden zetten, Westfaalse vrede of niet. Tussen 1672 en 1713 zijn de machtsverhoudingen in Europa verschoven, met de Republiek, na Spanje, als grootste verliezer. Hiervoor sloten de Hollanders liever de ogen dan zich in te stellen op de nieuwe realiteit. Op een of andere manier hebben wij daar een handje van: anderen voortdurend wijzen op hoe de wereld zou moeten zijn, in plaats van te leren kijken naar hoe de wereld is. Het bracht een Britse diplomaat te Brussel, nooit te beroerd om het mes in de wonde om te draaien, tot de volgende uitspraak: “The Dutch are always right, but seldom relevant.” Een zin die, naar ik hoop, diplomaten net zo laat huiveren als de uitspraak van Polignac, eeuwen geleden.

In november 1989, ik werkte toen ruim twee jaar bij Buitenlandse Zaken, bezocht ik Berlijn om Die Wende met eigen ogen te aanschouwen. Het was een hele onderneming, eindeloos wachten aan de DDR-grens bij Heiligenstadt, ondervraagd door nerveuze Vopo's, verplicht honderd D-Mark omwisselen in dat Oost-Duitse monopoliegeld. Mijn oudste zoon, geboren in '89, is twintig jaar later rond de jaarwisseling met een aantal vrienden naar Berlijn geweest. Zonder oponthoud rechtstreeks doorrijden tot de Brandenburger Tor. Daar met honderdduizenden andere jonge Europeanen het nieuwe jaar inluiden. Biertjes afrekenen in euro's. Vervolgens nog even gaan feesten

in de hippe kunstenaarswijk Prenzlauer Berg of bij de Hackesche Höfe in Mitte. Allemaal in de voormalige Sovjetzone, maar dat is de jongelui ontgaan. Zo succesvol is het einde van de Europese deling inmiddels.

Twintig jaar geleden was dat succes helemaal niet zo vanzelfsprekend. In Duitsland is men toen misschien iets te optimistisch geweest. De uitdagingen waar het land voor stond zijn onderschat. De failliete boedel van de DDR stond er nog veel slechter voor dan men dacht. En de versnelde economische integratie, moreel de enige juiste benadering, leverde economisch en politiek extra problemen op. Problemen die tot de dag van vandaag voortduren in sommige van de nieuwe bondslanden, waar de economische en sociale vooruitzichten belabberd zijn. Maar het saldo is na twintig jaar zeer positief. Het herstel van de Bondsrepubliek heeft Oost en West definitief veranderd. Voor mij is Duitsland wereldwijd hét voorbeeld van een land dat in staat is de demonen van het duivelse verleden te overmeesteren, zonder daarbij de eigen gruwelijke rol in de geschiedenis te miskennen. Dat doet niemand de Duitsers na. Wij Nederlanders mogen ons gelukkig prijzen met deze grote buur.

Waren we in Duitsland te optimistisch, over de rest van Centraal en Oost-Europa zijn we misschien iets te pessimistisch geweest. Als iemand mij in 1989 had gezegd dat de meeste Sovjetsatellietaten vijftien jaar later lid zouden zijn van de Europese Unie, had ik hem voor gek verklaard. Het economische, politieke, maar vooral ook morele failliet van het communisme was zo groot, dat het in mijn ogen vele generaties zou duren voordat men erbovenop zou komen. Met een inspanning die wij ons als verwende westerlingen niet kunnen voorstellen, hebben de Oost-Europeanen zich ontdaan van de communistische erfenis. Althans, economisch en politiek, hetgeen de toetreding tot de EU mogelijk maakte. Maar dat is niet het einde van het liedje. Want de sporen van het morele failliet in het Oostblok zijn nog duidelijk zichtbaar en leggen er nog steeds een zware hypotheek op de samenlevingen. Dit herstel zal nog veel tijd kosten. Wij mogen onze rol daarbij niet onderschatten. Het gevoel in het Oosten dat men door ons als tweederangs Europeanen wordt gezien, is nog steeds groot. Dat gevoel hindert het herstel en dus het definitief afrekenen met de communistische demonen. Daarmee is het een Europees probleem en dus ook ons probleem. Wij Nederlanders hebben belang bij een succesvolle afronding van dit proces in heel Europa,

omdat het politieke stabiliteit en economische voorspoed bevordert.

Het is trouwens fascinerend te zien dat de oude EU-landen stelselmatig onderschatten hoe ook zij zijn veranderd door het einde van de Europese deling. Nederland is misschien wel het meest markante voorbeeld van een land dat zoekende is naar de eigen rol in Europa en de wereld, nu opnieuw, “les règles ont changé”. De Duitse inval in 1940 en de gruwelen van de bezetting hebben ons doen afrekenen met de eeuwenoude neutraliteitspolitiek, hebben ons doen kiezen voor bondgenootschappen na de oorlog die een herhaling van de bezetting moesten voorkomen. Geen fanatiekere NAVO-bondgenoot dan Nederland, geen actiever speler op het Europese speelveld dan Nederland. Allemaal onder druk van externe bedreigingen, met name die van de Sovjet-Unie. Zo gauw die externe bedreigingen minder worden of in ieder geval niet langer rechtstreeks onze onafhankelijkheid om zeep kunnen helpen, zie je de oude neutraliteitsreflex weer opkomen. Ineens vinden we onszelf weer te klein om echt invloed te hebben, vinden we dat de groten te veel over ons te zeggen krijgen, vinden we die andere Europeanen maar vervelend en willen we ons weer terugtrekken achter de Waterlinie. Helaas hoort ook dit tot de ‘voc-mentaliteit’: laat ons nou maar gewoon handel drijven met de hele wereld, maar houd ons buiten alle conflicten, alstublieft!

Het zou tragisch zijn als het einde van de Europese deling zou leiden tot de triomf van onze neutraliteitsreflex. Zeker niet alleen omdat het moreel verwerpelijk is, maar ook omdat in de moderne wereld een Waterlinie nog minder voorstelt dan in 1940, toen we er ook al niets aan hadden. Wie kiest voor afzijdigheid, kiest ervoor speelbal van anderen te worden.

De uitdaging waar wij voor staan is groter dan ooit tevoren in de naoorlogse geschiedenis. Het is een politieke uitdaging, waarbij de ecologische, economische en geopolitieke toekomst van Europa op het spel staat. De keuzes die wij in de komende tien jaar maken, zullen bepalend zijn voor de positie van Nederland en Europa in de komende eeuw. De grootste uitdaging is de fundamentele herijking van de relatie tussen de mens en de natuur. De aarde kan negen miljard mensen dragen, maar alleen als die mensen echt anders gaan leven. Eerlijker, duurzamer, bewuster. Om dat voor elkaar te krijgen, moeten wereldomvattende afspraken worden gemaakt. Dat heet: afspraken tussen continenten, niet tussen staten – tenzij die staten continenten zijn.

In ieder geval gaan die afspraken de schaal van de Europese natiestaat ver te boven. Dus zal Europa namens ons moeten spreken. Dat geldt evenzeer voor de afspraken die wereldwijd over de economie moeten worden gemaakt, over de verdeling van schaarse energiebronnen en over de verschuivende machtsverhoudingen. Daar komt nog bij dat Europeanen gemiddeld snel ouder worden en ons bevolkingsaantal zal krimpen als er geen maatregelen worden genomen. Een zeer grote uitdaging, maar geen onmogelijke klus. Mits we bereid zijn Europa ook te belasten met die klus. Sinds de Vrede van Utrecht weten wij dat de volkenrechtelijke gelijkheid van soevereine landen een juridische en geen politieke of economische werkelijkheid is. De juridische werkelijkheid kan de gevolgen van de politieke werkelijkheid mitigeren, maar niet wezenlijk veranderen. Alle landen hebben belang bij algemeen aanvaarde rechtsregels in het internationale verkeer, maar de machtigste staten zijn altijd in staat geweest om die regels aan te passen als hun belangen te zeer in het gedrang komen. Die macht hadden en hebben kleinere staten niet. Op morele gronden wordt die realiteit vaak ontkent in Nederland of wordt het feit dat wij iets tegen hebben kunnen houden als bewijs van onze macht aangevoerd. Het is echter veel verstandiger de werkelijkheid in al haar bruutheid onder ogen te zien en zo te handelen dat wij haar zoveel mogelijk naar onze hand kunnen zetten.

Het is ruim vijf jaar geleden dat de Europese Grondwet in Frankrijk en Nederland werd afgewezen en acht jaar nadat ik zitting nam in de Europese Conventie die het ontwerp voor die grondwet maakte. Was de Europese Grondwet het ideale antwoord op het politieke tekort van Europa? Nee, ideale antwoorden bestaan niet in Europa. Bij onderhandelingen met deelnemers uit 27 verschillende landen, die allemaal hun eigen achtergrond hebben en verschillende belangen verdedigen, ontkomt je niet aan compromissen. Evenmin kun je revolutionaire veranderingen verwachten, dat past niet bij het geleidelijk naar elkaar toe groeien dat sinds het begin van de Europese samenwerking haar wezenskenmerk is. Giscard d'Estaing, die de leiding kreeg van de Europese Conventie omdat Wim Kok die rol liet lopen, zag dit lange tijd anders. Hij was van oordeel dat Europa toe was aan shocktherapie en wilde een meer fundamentele herziening van de Europese overheid. Lang hield hij vast aan zijn radicale ideeën,

ook toen bleek dat sommige daarvan op geen enkele steun binnen de Conventie konden rekenen, zoals het voorstel een Volkscongres in te stellen. Bijna de hele Conventie was van oordeel dat het onmogelijk zou zijn het toch al ingewikkelde evenwicht tussen de Europese instellingen te handhaven als er zo'n moloch bij zou komen. Giscard liet zijn radicalisme varen, toen hij in de loop van juni 2003 in de gaten kreeg dat zijn opstelling tot falen van de Conventie zou leiden en dat anderen een compromis zouden uitdokteren waaraan zijn naam niet verbonden zou zijn. Door zelf met een compromis te komen, heeft hij zich van een plaats in de geschiedenisboekjes verzekerd, maar dit neemt niet weg dat het uiteindelijke resultaat in zijn ogen teleurstellend was, want niet revolutionair genoeg.

Men zou de Conventie kunnen zien als eenzelfde poging als bij de Vrede van Utrecht om een nieuwe politieke realiteit te vertalen in nieuwe diplomatieke methoden. De Conventie, een vergadering met 105 leden en bijna evenveel plaatsvervangers, bestond uit verschillende componenten. Iedere (kandidaat)lidstaat had drie afgevaardigden, één namens de regering en twee namens het parlement. Tevens was het Europese parlement met zestien leden vertegenwoordigd, de Commissie met twee en de Raad met drie. Meer dan anderen hebben de Britten vanaf de eerste dag het mogelijke belang van de Conventie ingezien. De Britse regeringsvertegenwoordiger, Peter Hain, was bij alle vergaderingen aanwezig en las niet gewoon een standpunt op, maar trad echt in discussie. Buitengewoon slim was ook de Britse zet om Sir John Kerr, oud-ambassadeur bij de EU, tot secretaris-generaal van de Conventie te laten benoemen. Hij was niet alleen Giscard's rechterhand, maar was ook verantwoordelijk voor het opstellen van alle teksten. Naast Giscard en diens vice-voorzitters was Kerr de machtigste man van de Conventie. In het uiteindelijke Conventieresultaat werd nadrukkelijk rekening gehouden met Britse wensen, terwijl andere grote landen achter het net visten. Dat was geen toeval, maar het resultaat van een voortreffelijke diplomatieke strategie. De Britten hebben de Conventie van binnenuit beïnvloed, bij de Fransen en Duitsers ging dat van buitenaf. Ze deden gezamenlijke voorstellen buiten de Conventie, die vervolgens wel de discussie in de Conventie gingen beheersen maar die, doordat ze van buiten kwamen, vaak meer weerstand bij de Conventieleden opriepen dan de

voorstellen verdienden.

Met name bij de vertegenwoordigers van de toekomstige lidstaten had de Britse benadering meer succes dan die van de Fransen en de Duitsers. Zeker toen de crisis rond Irak in alle hevigheid losbarstte, werd ook in de Conventie de tegenstelling tussen Rumsfelds ‘oude’ en ‘nieuwe’ Europa voelbaar. De Britten speelden daar handig op in, door in de Conventie nu niet alleen de Zweden en Denen aan hun zijde te krijgen, maar ook bijna alle Oost-Europeaanen, de invloedrijke Polen voorop.

De toenmalige Nederlandse regering heeft de Conventie laten lopen. Voor een deel kwam dit door externe omstandigheden. Gedurende de zestien maanden van het hele proces kende Nederland drie verschillende kabinetten en vier verkiezingen. Driekwart van deze periode was het kabinet demissionair. Balkenende had de steun van de oppositie nodig voor zijn Europabeleid, omdat twee van de drie coalitiepartijen een eurosceptische lijn kozen. Geheel in lijn met de Van Aartsen-doctrine, die wilde dat de Conventie een vrijblijvende praatclub was waar niet aan politiek werd gedaan, had het kabinet-Kok een regeringsvertegenwoordiger benoemd die vond dat hij als *freischwebende Intelligenz* zich niet hoefde te houden aan de instructies van zijn opdrachtgevers. Zeker na de verkiezingen van 15 mei droeg Hans van Mierlo dit ook actief uit binnen de Conventie: hij zei letterlijk tegen collega's dat hij niet onder instructie van Den Haag stond. Wat natuurlijk bij de andere regeringsvertegenwoordigers meteen de vraag opriep wat dan de positie van de Nederlandse regering was aangezien die regering immers het Conventieresultaat zou moeten beoordelen. In deze periode werd mij door een aantal regeringsvertegenwoordigers bijna wekelijks de vraag gesteld: ‘Wat vindt Nederland?’. Alleen al het feit dat deze vraag werd gesteld, toont aan dat Nederland niet echt meedeed in de Conventie. De verwarring over de Nederlandse positie werd ook gevoed door de vele tegenstrijdigheden in de opstelling. De amendementen die werden ingediend door de opvolger van Van Mierlo, Gijs de Vries, stonden niet zelden haaks op eerder door het kabinet ingenomen standpunten en door Nederland gemaakte afspraken met andere EU-partners.

Hans van Mierlo was een overtuigd Europeaan en een man die geloofde in de kracht van argumenten. Hij zag de Conventie als

een ontmoetingsplaats van Europeanen die, zonder last of ruggespraak, vanuit hun eigen, nationale en persoonlijke ervaring, creatieve gedachten zouden bespreken over de toekomst van de Europese constructie. Dat zou meer hebben opgeleverd, zo vond Van Mierlo, dan een kille confrontatie op basis van vooraf helder omlijnende nationale belangen. Maar de werkelijkheid was weerbarstiger. De meeste lidstaten zagen de Conventie toch echt vooral als een plaats waar zij zo goed mogelijk hun belangen moesten zien veilig te stellen. En dan moet je natuurlijk precies weten wat landen willen en wat zij niet willen. Dat wordt niet bepaald door briljante en creatieve individuen, maar in de vergaderzalen van regeringen en parlementen. In Europa is, als er gesproken wordt over de nieuwe spelregels en dus potentieel nieuwe (machts)verhoudingen, machtspolitiek onontkoombaar. Nederlanders hadden daar in 1713 moeite mee en hebben dat nog steeds.

In de Nederlandse politiek bestond geen enkele belangstelling voor het werk van de Conventie, laat staan dat het resultaat tot publiek debat leidde. Het werd steeds duidelijker dat er nieuwe spelregels voor het nieuwe Europa zouden komen, zonder dat de bevolking zich daarvan bewust was. Sterker nog, de bevolking was zich niet eens bewust van de gevolgen van het einde van de Europese deling, al voelde men wel aan dat een oude, vertrouwde wereld aan het verdwijnen was. Een referendum over het nieuwe verdrag zou daarin verandering kunnen brengen. Het is een paardenmiddel, maar als mensen gevraagd wordt 'ja' of 'nee' te zeggen, zal het hun belangstelling stimuleren en zal de kennis over de Europese overheid drastisch toenemen. Dat was mijn veronderstelling; het was de grootste vergissing die ik in de politiek heb begaan. Niet de keuze voor het referendum, maar de veronderstelling dat je met een campagne van een paar maanden vijftig jaar verwaarlozing van de kennis over Europa kon goedmaken.

Het zoeken naar nieuw vertrouwen in Europa begint met een grondige analyse van het Europese tekort. Meestal gaat die analyse niet verder dan de vaststelling dat de burger geen band heeft met de Europese overheid en dat de Europese integratie te snel is gegaan en te ver is doorgeschoten. Helaas omvat het Europese tekort meer dan dat. Op nationaal vlak wordt steeds de balans gezocht tussen economische dynamiek en sociale zekerheid, waarbij de keuzen die gemaakt worden het resultaat zijn van de politieke constellatie van dat moment. Bij een rechtse meerderheid worden andere prioriteiten

gesteld dan bij een linkse, maar een afweging tussen beide elementen is hoe dan ook altijd aanwezig. In Europa ligt dat anders. Door de keuze om via economische integratie doelstellingen als veiligheid en maatschappelijke vooruitgang naderbij te brengen, is de economische dynamiek steeds verder losgezongen van de sociale bescherming, zodat de EU gepercipieerd kan worden als instrument van de productiefactor kapitaal, terwijl hij op z'n minst onverschillig, om niet te zeggen vijandig staat jegens de productiefactor arbeid. Dit veroorzaakt een aanzienlijke omkering in de beoordeling van internationale en in dit geval Europese samenwerking. Traditioneel was het steeds de arbeidersbeweging die in internationalisering een instrument zag de macht van het kapitaal, dat altijd al internationaal opereerde, binnen redelijke perken te dwingen. Nu is juist bij diegenen die voor hun huidige en toekomstige welzijn van hun eigen arbeid afhankelijk zijn, de impuls het sterkst internationalisering af te wijzen. Daarmee is het Europese tekort groter dan alleen maar een beperkte vertrouwenscrisis. Het gaat om de vraag hoe ook op Europese schaal steun kan ontstaan voor de balans tussen economische dynamiek en bestaanszekerheid, zodat ook daar valse tegenstellingen als tussen internationaal en sociaal, als zodanig kunnen worden ontmaskerd en nieuw vertrouwen kan groeien in een gemeenschappelijke toekomst. 'Minder Europa' is als panacee voor onze problemen al even weinig overtuigend als blind geloof in een Europese federatie als alternatief voor de nationale staat.

Uit onderzoek blijkt dat Europeanen grote waarde hechten aan de zekerheid van houdbare maatschappelijke verbanden. Zij willen invloed hebben op de vormgeving van hun samenleving, willen perspectief hebben voor zichzelf, hun kinderen en de omgeving waarin ze leven. En Europa wordt daarbij meestal gezien als bron van onzekerheid, als instrument van een globalisering die rechten vermindert, zekerheden afpakt en perspectieven somberder maakt. In plaats van prioriteit te verlenen aan het wegnemen van die angsten en duidelijk te maken dat wat we willen doen in Europa juist ten dienste staat van hetgeen de mensen willen bereiken, wordt er door de Europese politiek alleen maar gesproken over schaalvergroting, liberalisering, meer dynamiek, meer flexibiliteit, meer veranderingen. En het enige dat de burgers registreren is: 'Nog meer onzekerheid en dat moet van Europa!'

In een omgeving die verder bepaald wordt door pessimisme over onze vooruitzichten, is het logisch dat men risico's liever vermijdt

en kiest voor het bestaande, bekende, ook al is het slecht. In de sfeer van onzekerheid over de toekomst, is een houding van 'bij twijfel niet inhalen' zeer goed te begrijpen. Daarom overheerste na het 'nee' tegen de Europese Grondwet ook het gevoel dat een dreiging was afgewend, dat het establishment met de neus op de feiten was gedrukt en de rijdende trein iets afgeremd. Zorgen over de stagnatie in de Europese besluitvorming, over de gevolgen van de uitbreiding, over het uitblijven van economische dynamiek zijn er wel degelijk, maar vreemd genoeg worden deze zorgen nooit in verband gebracht met de dringende noodzaak veranderingen aan te brengen in de wijze waarop Europa functioneert. Of men het nu eens is met de voorstellen die in de Grondwet werden gedaan of niet, het was wel een poging iets te doen aan Europa's kwalen.

In Nederland is de illusie gevoed dat de Grondwet een Europese superstaat naderbij zou brengen. Het Verdrag van Lissabon laat in ieder geval op dit punt geen onduidelijkheid bestaan. De kern van de Europese samenwerking is dat landen besluiten op deelterreinen hun soevereiniteit te bundelen, zonder daarbij hun nationale identiteit in te leveren, of toe te werken naar Europese staatsvorming als vervanger van de nationale staat. Daarbij wordt het ook van belang dat mensen meer greep krijgen op de Europese besluitvorming en op de keuze politieke uitdagingen al dan niet op dat niveau aan te pakken. Vandaag ontbreken op Europees niveau de politieke en democratische processen van vertegenwoordiging en verantwoording die op nationaal niveau normaal en ingeburgerd zijn. Dat is niet alleen te verhelpen door meer macht voor het Europese Parlement te genereren, een dubbelmandaat in te stellen voor nationale en Europese parlementariërs of per land een eigen vertegenwoordiger in de Europese Commissie toe te staan. Zeker, de democratie moet op Europees niveau worden versterkt, maar dat is geen kwestie van instituties alleen. Daarbij moet je ook rekening houden met de verhouding die mensen hebben tot de politiek. Mensen voelen zich vooral thuis in de nationale politieke arena. Dat is voor nu en de voorzienbare toekomst nu eenmaal zo. Dat gegeven kan worden gebruikt om de nationale arena meer dan nu de plek te maken waar over Europa wordt gesproken en besloten. De democratisering van Europa begint dus met de europeanisering van de (nationale) democratie. Een eerste concrete aanzet daartoe is de nieuwe rol die het Nederlandse parlement speelt bij het beoordelen

of voorstellen van de Europese Commissie wel tot de taak van Europa behoren en zo ja, of de vorm die voor deze voorstellen wordt gekozen passend is voor het doel dat moet worden bereikt.

Ik heb drie jaar mogen verblijven in de machinekamer van de EU. Daar is het – zoals in iedere machinekamer – voor buitenstaanders rommelig, onoverzichtelijk, lawaaiig en bedompt. Mensen zoals ik en de topdiplomaten die alle lidstaten in Brussel stationeren, lopen er als besmeurde stokers bij en maken ons met de andere stokers verstaanbaar in een taal die door weinig anderen wordt gevolgd. We hebben onze eigen spelregels en scheppen eer in het draaiende houden van de motor en het vervangen van versleten of kapotte onderdelen. Er is niet veel waardering voor de stokers. Wie begrijpt ze nou? Ze staan niet als een kapitein op de brug, in een glimmend pak, in de volle aandacht, met het roer in handen. De kapitein weet best wel dat hij zonder stokers niet ver zou komen en ergens weten de passagiers dat ook, maar toch blijft er altijd iets van wantrouwen jegens die lieden waarvan je afhankelijk bent, zonder dat je goed weet wat ze nu doen of begrijpt met welke machines ze moeten werken.

Dat is ook Europa. Het gezamenlijk vinden van voor iedereen aanvaardbare spelregels die op het snijvlak liggen van de belangen van groot en klein, noord en zuid, oost en west, arm en rijk. De verantwoordelijkheid daarvoor bracht mij in drie jaar tijd herhaaldelijk in alle 26 andere lidstaten en heel vaak in Brussel en Straatsburg. Het zorgde voor vele uren onderhandelen, aftasten, zoeken naar compromissen, zeker toen er na het debacle van de Europese Grondwet een nieuw verdrag moest worden gemaakt. In juni 2007 wist Bondskanselier Merkel op hoofdlijnen van het nieuwe verdrag een akkoord te bereiken in de Europese Raad. Er waren zoveel tegenstrijdige wensen, dat een voor iedereen aanvaardbare uitkomst lang leek op de kwadratuur van de cirkel, maar men kwam eruit. Nederland kon tevreden zijn. De zes punten die we veranderd of aangevuld wilden zien, waren allemaal grotendeels gehonoreerd. Het kabinet had voor elkaar gekregen wat het met de Kamer had afgesproken. Het was mijn keuze om onze inzet helder in een brief aan de Kamer op te nemen en dat ook meteen met onze Europese partners te delen. Nederland betrok daardoor als eerste stelling en daarmee gaven wij de krijtlijnen van het Europese speelveld aan. Een overgrote meerderheid

van de lidstaten vond het nuttig zelf ook dat speelveld te benutten.

Een Europese Raad kent een vast patroon. Men begint ergens in de middag, meestal tegen de tijd dat in Nederland de aardappels op tafel komen, vergadert dan een paar uur en gaat dan verder aan het diner. Vervolgens komen in de loop van de nacht de concept-conclusies, zodat de medewerkers er nog eens goed naar kunnen kijken voordat men daarover in de ochtend van de tweede dag de vergadering weer voortzet. Als het dan echt lastig wordt, kan zo'n Europese Raad nog wel eens uitlopen tot de vroege uren van de derde dag, meestal een zaterdag. Dat overkwam ons in juni toen het mandaat voor het nieuwe verdrag moest worden vastgesteld.

Later dat jaar hadden we daar voordeel van. De grote compromissen waren in juni al gesloten en de discussie over het hervormingsverdrag in politieke zin beslecht. Waar het nu om ging, was bezien of iedereen het toen bereikte compromis ook voor zijn of haar rekening wilde nemen. De inzet van Nederland was erop gericht vast te laten leggen wat in juni was binnengehaald. Dat lukte, waarmee recht werd gedaan aan het Nederlandse 'nee' uit 2005, en waarmee eindelijk een einde kon worden gemaakt aan deze slepende discussie. Alle regeringsleiders voelden in Lissabon de sterke behoefte nu eindelijk een streep te zetten onder de discussie over de Europese spelregels, waardoor het uiteindelijk nog vrij vlot verliep.

In november 2008 ging ik in Felix Meritis in debat met Kishore Mahbubani, een invloedrijke Singaporese politicoloog, over de opkomst van Azië en over de vraag wat die ontwikkeling voor het Westen betekent. Een debat tussen Aziaten en Europeanen is boeiend en noodzakelijk. Het continent dat weet dat het nog alles te winnen heeft, en er ook op vertrouwt dat het gaat lukken, in debat met het continent dat al alles gewonnen heeft en vooral in de greep is van angst alles te zullen verliezen. Uit Azië zijn enkele van de scherpste geesten en meest vooraanstaande ondernemers van dit moment afkomstig. Fascinerend is vooral dat deze uitzonderlijke intellectuelen en zakenlieden er geen geheim van maken waaraan ze hun succes voor een groot deel te danken hebben: ze hebben heel goed gekeken naar het Westen en naar de manier waarop wij hier te werk gaan. Mahbubani spreekt in dit verband van de 'zeven pijlers van westerse wijsheid'. Veel van wat er in hun ogen goed aan is hebben ze overgenomen, en alles wat als minder nuttig werd gezien, hebben

ze terzijde geschoven, met als resultaat een mix van ingrediënten die zij als de meest bruikbare voor henzelf beschouwen. Azië, zo lijkt Mahbubani te willen zeggen, gaat in bepaalde opzichten gewoon verder, terwijl het Westen volgens hem op dit moment ‘op slot zit’.

Kijken we naar het economisch wonder dat zich in Azië voltrekt, dan lijkt dit te kloppen. Misschien doen ook wij er dus goed aan eens wat beter naar onszelf te kijken. Steeds meer financiële en economische macht verschuift van het Westen naar het Oosten. Wanneer Mahbubani het heeft over de opkomst van Azië, bekritiseert hij tegelijkertijd de opstelling van het Westen, dat de ogen sluit voor deze nieuwe werkelijkheid en niet in staat lijkt te zijn een antwoord te vinden op de tektonische veranderingen die zich voltrekken en op de gevolgen daarvan voor de wereldorde.

Hij heeft gelijk als hij wijst op de nieuwe complexiteit van de wereld, nu meer dan drie miljard mensen in het Oosten terecht hun deel van de mondiale welvaart opeisen. En hij heeft ook gelijk met zijn observatie dat de gevolgen in ruimere zin van deze ontwikkeling maar langzaam tot het Westen doordringen. Maar Mahbubani onderschat de kracht die westerse democratische samenlevingen van nature hebben om zichzelf opnieuw uit te vinden, zich aan te passen en sterker tevoorschijn te komen uit perioden waarin ze fundamentele problemen hebben moeten overwinnen. Daarvoor is wel vereist dat Europa en Amerika hun ideologisch bepaalde zelfgenoegzaamheid van zich afschudden, de nieuwe verhoudingen in de wereld onder ogen gaan zien en een begin maken met dat typisch westerse proces van de zogenaamde ‘democratische herijking’, waarbij samenleving en politiek worden hernieuwd en worden aangepast aan de eisen van een nieuw tijdperk. Dat is precies wat er zich tussen 1672 en 1713 afspeelde en nu ook gaat gebeuren. Sterker nog, dit proces is al gaande, al zijn de uitkomsten nog zeer ongewis en bepaald niet per definitie positief. Als alles verandert, staat alles ter discussie, ook het fundament van onze democratie.

Van Keynes is de uitspraak: ‘Als de feiten veranderen, verander ik van gedachten.’ En wat zei Albert Einstein toen zijn studenten hun beklag deden over het feit dat hij hun precies dezelfde examenvragen als een jaar eerder had voorgelegd? ‘Ja, natuurlijk zijn de vragen hetzelfde. Waar het om gaat is dat de antwoorden zijn veranderd.’

Dat is de fundamentele kwestie waarvoor wij ons in Europa gesteld zien, en ook hetgeen Mahbubani ons onder ogen wil doen zien. De feiten zijn veranderd en we moeten dus andere antwoorden zien te vinden op dezelfde vragen van voorheen. Welke veranderingen ondergaat het geopolitieke landschap onder invloed van de grote krachten van de globalisering? Welke veranderingen voltrekken zich binnen het complexe stelsel dat de afgelopen twee decennia de drijvende kracht is geweest achter de globalisering? Welbeschouwd hebben we geen andere optie dan op de 'reset'-knop drukken en de relatie tussen mens en natuur geheel nieuw te definiëren. Dat heeft verregaande gevolgen voor ons economisch en maatschappelijk model. De constructie voor internationale samenwerking die we meer dan vijftig jaar geleden hebben opgezet, zal ook geheel moeten worden herzien, zodat ze de wereld van vandaag en morgen weerspiegelt, in plaats van de situatie van 1945.

We zullen er dus aan moeten wennen dat de economische verhoudingen in de wereld zijn veranderd. De grotere taartpunt in de wereldeconomie die Azië en Brazilië opeisen, heeft een verschuiving op mondiaal niveau tot gevolg. Het slechte nieuws is, zoals bij iedere herschikking: er gaan dingen veranderen. En bij veranderingen kan niet iedereen winnen. Het goede nieuws is echter dat de meeste opkomende economieën bereid zijn tot samenwerking. Hun bereidheid samen te werken met de regio's die momenteel de dienst uitmaken is een goed uitgangspunt. Dat betekent wel dat we de manier waarop we in Europa zakendoen en ons organiseren opnieuw zullen moeten definiëren, willen we een rol blijven spelen die strookt met onze belangen en beantwoordt aan de verwachtingen van onze burgers.

Bij die nieuwe plaatsbepaling dient zich een probleem aan dat volgens mij relatief gemakkelijk moet zijn op te lossen. We beschikken over goede, voor een deel zelfs excellente instellingen voor hoger onderwijs en onderzoek. We beschikken over sterke industriële centra verspreid over heel Europa. We beschikken over hoogwaardige ondernemingen. Ze opereren echter allemaal los van elkaar. De zwakte van Europa is dat het juist op de sterke punten aan samenwerking ontbreekt. Willen we in de snel veranderende mondiale omgeving succesvol zijn, dan zal Europa moeten doen wat Japan, Singapore en andere landen eerder al hebben gedaan: economische,

wetenschappelijke en industriële kansen met elkaar combineren. We moeten nieuwe, krachtigere kennisnetwerken opzetten. Kennis is ruimschoots voorhanden. Het probleem zit evenmin in de industriële basis. Het zit hem in wat ik zou willen noemen de koppeling tussen kennis, industriële basis en economisch bestuur. Europa moet leren die drie zaken sterker met elkaar te combineren dan op dit moment gebeurt. Daarvoor is samenwerking tussen universiteiten van het grootste belang. En dan niet alleen tussen de technische faculteiten, die elkaar al steeds makkelijker kunnen vinden. Ook kruisbestuiving tussen faculteiten geesteswetenschappen is dringend gewenst. Hier speelt de taalbarrière ons, zo lijkt het, toenemend parten. Engels spreekt bijna iedereen ondertussen wel, maar we nemen steeds minder kennis van publicaties in andere Europese talen, waardoor kansen voor de vermeerdering van collectieve kennis verloren gaan.

Met het ontstaan van dit nieuwe economische evenwicht in de wereld verandert ook de geopolitieke kaart. Een duidelijke illustratie hiervan zijn de gewijzigde verhoudingen tussen de Verenigde Staten en China. Het bezoek van president Obama eind 2009 aan China heeft duidelijk gemaakt dat tussen beide grootmachten een nieuwe relatie aan het ontstaan is, niet alleen omdat ze monetair op elkaar zijn aangewezen, maar ook omdat hun toekomst afhangt van de vraag hoe ze de huidige economische en financiële crisis te boven komen: getweeën of samen met anderen? Zowel de vs als China hebben het gevoel tot deze bilaterale relatie veroordeeld te zijn, hoewel ze liever een multilaterale weg zouden bewandelen waarbij ook Europa betrokken zou zijn. China betreurt daarbij dat Europa niet in staat is met één stem te spreken wanneer er moet worden overlegd. Frustratie speelt dus ook een rol bij het gevoel van de Chinezen dat ze de Verenigde Staten wel als belangrijkste handelspartner moeten beschouwen. En ik denk dat dit ook geldt voor de Verenigde Staten. Ook de Amerikanen zouden liever op gelijke voet met meerdere partners overleg willen voeren – en ze zouden graag zien dat de EU een van die partners zou zijn –, maar ook zij hebben het gevoel vooralsnog tot een exclusieve relatie met China veroordeeld te zijn. Een relatie die bovendien niet gelijkwaardig is, aangezien de Verenigde Staten veel afhankelijker van China zijn dan omgekeerd. De Chinezen aarzelen ook niet langer dat duidelijk te maken.

De tektonische veranderingen in de geopolitieke verhoudingen zullen veel gevolgen hebben, waarvan maar een deel kan worden voorspeld. In ieder geval is zeker dat de Verenigde Staten niet eeuwig de rol van politieagent van de wereld kunnen blijven spelen, en dat heeft grote gevolgen voor de keuzen die wij Europeanen maken. De unipolaire wereld waarin we leven is geen lang leven meer beschoren. De wereld verandert voor onze ogen. De vanzelfsprekendheden van tot dusver gelden straks niet meer. Europa kan haar verantwoordelijkheid niet meer ontlopen, tenzij we bereid zijn daarvoor een hoge prijs te betalen.

Niemand anders dan Europa kan duurzame stabiliteit en economische vooruitgang tot stand brengen in de eigen omgeving, zowel aan onze oostgrens, als in het Middellandse Zeegebied. Onze grootste troef in de nieuwe geopolitieke balans is ons vermogen de stabiliteit en economische welvaart van de EU te projecteren op aangrenzende regio's. Laten we ons daarom richten op het creëren van stabiliteit en de voorwaarden voor verdere ontwikkeling in Rusland, Oekraïne, Wit-Rusland en de andere buurlanden in het Oosten, Noord-Afrika en het Middellandse-Zeegebied. Ik denk dat we als Europeanen geen betere bijdrage aan de wereldvrede kunnen leveren. We moeten echter wel realistisch blijven. We kunnen meer dan we denken, maar moeten onze al te imperialistische neigingen uit het verleden weerstaan.

'De geschiedenis van Europa is er een van een eindeloze zoektocht naar orde en evenwicht in een zeer divers, veelal verdeeld continent waar de onderlinge betrekkingen per definitie sterk asymmetrisch zijn en dus gekenmerkt worden door competitie, afbakening en coalitievorming.'

Zo wordt Europa gekarakteriseerd door David Calleo, hoogleraar aan de Johns Hopkins University. Een vastomlijnde structuur of blauwdruk ontbreekt. Het probleem is echter dat we de EU veel te lang zo aan onze eigen mensen en aan de buitenwereld hebben verkocht: alsof het een project betreft waarvoor een blauwdruk bestaat. Dat zou ook logisch zijn. Dat is immers wat verlichte Europeanen met hun hang naar ordening en ratio graag willen horen. Maar als het eropaan komt, zijn het juist politici en verlichte geesten die zo'n blauwdruk afwijzen. En dus sluiten we compromissen. Dat is namelijk waar het in Europa om draait: geven en nemen. Door de voortdurende

machtsverschuivingen moet je je steeds weer aanpassen aan het nieuwe evenwicht. Zo gaat dat nu en zo gaat het al eeuwen. Tot het einde van de Tweede Wereldoorlog liep dit proces altijd uit op oorlog, volgens een opmerkelijk patroon: terugkijkend op de afgelopen eeuwen zie je dat er in Europa iedere dertig jaar wel ergens een bloedige oorlog uitbrak om een nieuw evenwicht te creëren tussen naties, staten of andere partijen. Wat de Europese integratie nu zo bijzonder maakt, is dat we de samenwerking op basis van verdragen versterkt hebben en zo konden afzien van oorlog als het onafwendbare laatste hoofdstuk van deze eindeloze reeks *balancing acts*. We lossen geschillen niet meer op door oorlog, maar via arbitrage. Conflicten beëindigen we nu door de politieke betrekkingen en de juridische verhoudingen te herijken. Dat is een markant verschil met de Vrede van Utrecht. Die vrede was voor de belangrijkste spelers, de Franse koning voorop, niet meer dan een adempauze tussen twee oorlogen. Zo werden de meeste vredesconferenties gezien, tot midden vorige eeuw: als een voortzetting van oorlog met andere middelen, als een aanvulling op wapengekletter.

De Europese integratie heeft tot het inzicht geleid dat het zoeken naar evenwicht op ons continent weliswaar altijd noodzakelijk zal blijven, maar dat er voor oorlog als uiterste instrument voor het creëren van evenwicht geen plaats meer is. Dus wanneer critici en sceptici aanvoeren dat ons voortdurende streven naar consensus een wel erg moeizaam proces is dat transparantie ontbeert, veel te lang duurt en rommelige compromissen oplevert, die meestal te laat komen, hebben ze volstrekt gelijk. Het is inderdaad een taai proces, dat voor buitenstaanders, dus de overgrote meerderheid van de mensen, bijna niet te volgen is. En toch blijft het oneindig veel beter dan het alternatief: iedere dertig jaar een oorlog. Europa heeft nu al 65 jaar geen grootschalige oorlog meer gekend: een unicum in tweeduizend jaar geschiedenis.

Deze stabiele vrede en onze welvaart hebben we te danken aan het feit dat we lotsverbondenheid hebben weten te bereiken met andere landen en met andere mensen, over de landsgrenzen heen. We hebben ervoor gekozen onze volken en toekomst met elkaar te verbinden en zo een heldere politieke boodschap af te geven: 'Mijn voorspoed is afhankelijk van jouw voorspoed.' Dat uitgangspunt – geen succes ten koste van een ander – bleek een ware succesformule voor Europa. Met dit Europa als fundament zullen we de problemen

van de eenentwintigste eeuw beslist het hoofd kunnen bieden.

In een tijd waarin mensen angstig en onzeker zijn over de toekomst, verliest men vaak de essentie van Europa uit het oog. De essentie is dat onze bestemmingen in Europa met elkaar verbonden zijn. Dit is de kern is van Europese samenwerking en die ligt onder vuur. Niet omdat mensen slecht zijn of niet bereid zouden zijn hun bestemming te delen. Maar je lot delen met anderen is wel moeilijk als je bang bent dat jouw waarden en jouw positie bedreigd worden. Want waarom zou ik mijn lot willen delen met iemand in Spanje, Polen of het Verenigd Koninkrijk als ik thuis al zoveel te vrezen heb? En zo komt het dat, wanneer er in Nederland over Europa wordt gepraat, niet zo vaak wordt gezegd dat we in hetzelfde schuitje zitten als de Europeanen. We hebben het dan niet over het soort schuitje, hoe sterk het is of welke koers het kiest. In plaats daarvan hebben we het over de kleur van de vlag of de kostuumkeuze van de bemanning. We beperken ons dus tot bijzaken en verliezen de essentie uit het oog.

Er zijn nog meer typisch Europese handicaps die ons parten spelen. Tussen de Tweede Wereldoorlog en het begin van de jaren negentig verdeelde een ideologische kloof de wereld in twee kampen. Nu staan in plaats van ideologieën nu identiteiten tegenover elkaar. Dat is een geheel andere situatie, die ons niet onbekend is, maar waaraan we geen goede herinneringen bewaren. Confrontatie op basis van identiteit of religie is zonder meer de belangrijkste oorzaak van bloedvergieten in de Europese geschiedenis. Veel van de huidige onzekerheden, zoals ook blijkt uit een recent onderzoek in Nederland, worden ingegeven door identiteitskwesaties. Overigens is het daarbij niet zo dat iedereen in Nederland op zoek is naar zichzelf, want we hebben geen problemen met onze persoonlijke identiteit, Het probleem zit hem in de cohesie binnen de samenleving. We missen de verbondenheid met andere mensen en groepen in onze maatschappij. We missen een gevoel van richting.

Mensen treden de diversiteit binnen een samenleving met meer vertrouwen tegemoet als ze erop kunnen rekenen dat immigratie gereguleerd is en onder controle is van de autoriteiten. Vooral in Nederland ontbreekt het aan die controle en het is een fabeltje te denken dat wij met onze open grenzen in staat zouden zijn die controle in ons eentje te herstellen. Willen we dat, dan moeten de

grenzen weer dicht en dan brengen we onze economie om zeep. Dus moeten we het op Europese schaal regelen. Vanwege de demografische ontwikkelingen zullen we de immigratiestromen naar de EU straks bovendien nodig hebben ter wille van een gezonde economie en een dynamische samenleving. En die komt er niet als we zo bang blijven voor verschillen.

Verder zijn onze politieke systemen niet altijd toegerust op het nemen van maatregelen voor de lange termijn. Het mandaat van onze politieke leiders beslaat hooguit vier of vijf jaar; we kunnen van onze gekozen vertegenwoordigers dus eigenlijk niet verlangen dat ze stappen nemen die op zijn vroegst pas tien jaar later resultaat opleveren. Een mandaat voor zo'n lange termijn kun je als kiezer simpelweg niet geven. Politici worden zo dus verleid zich te richten op eenvoudige initiatieven voor de korte termijn in plaats van op maatregelen die in eerste instantie erg pijnlijk kunnen zijn maar op langere termijn resultaten kunnen opleveren. Hieruit laat zich de kwaal verklaren waaraan de democratische politiek al twintig jaar lijdt: het effect van kortetermijnmaatregelen wordt overschat en dat van langetermijnmaatregelen – als men al bereid is die te nemen – wordt onderschat. Dit verlamt een groot deel van onze politieke machinerie.

Een derde specifiek Europees probleem is de demografische ontwikkeling op ons continent. We vergrijzen, met als gevolg dat de verhouding tussen degenen die werken en degenen die daarmee onderhouden moeten worden snel daalt van 4:1 naar 2:1. Daarmee staan we voor een ongekende economische uitdaging. Willen we ook in de toekomst een solidaire samenleving, met een eerlijke welvaartsverdeling, met een hoog niveau aan sociale bescherming, met uitmuntend onderwijs en goede zorg voor zieken en ouderen, dan zullen we ons economisch stelsel fundamenteel moeten herzien en dat geldt ook voor ons immigratiebeleid en het karakter van onze open samenlevingen.

Ons economische denken en ons politieke denken is gefixeerd op groei, zowel in economisch als in demografisch opzicht. Dat concept loslaten en niet langer uitgaan van groei maar van feitelijke krimp, is erg moeilijk en vergt een fundamentele heroverweging van het beleid.

De Europese Unie is een rechtsgemeenschap en beschikt over de krachtigste instellingen ter wereld om die gemeenschap te handhaven. Juist in tijden van verandering, instabiliteit en onzekerheid

is de kracht en geloofwaardigheid van dit stelsel wellicht ons grootste concurrentievoordeel. Het is de ultieme rechtvaardiging van ons morele gezag in de wereld. We hebben dan ook alle redenen trots te zijn op dit stelsel en ons vertrouwen erin te stellen: een gestaag, maar rustig vertrouwen dat voortkomt uit innerlijke kracht en dat anderen naar ons doet neigen in hun zoektocht naar inspiratie en modellen die zijn opgewassen tegen de harde realiteit.

De instellingen van de Unie hebben, ondanks blauwe plekken, schrammen en gebutste ego's, de crisis goed doorstaan, en daarmee het bewijs geleverd van het nut en de kwaliteit van de Europese politieke samenwerking. Dit toont aan dat deze eigenaardige politieke entiteit zich inmiddels heeft ontwikkeld tot iets wat naar mijn mening de grondlegger, Jean Monnet, voor ogen moet hebben gestaan: de juiste balans en chemie tussen het nationale en het supranationale. Dit staat mijlenver van het concept van 'een steeds nauwere unie'. Het gaat om de juiste balans tussen effectieve uitvoering en democratische legitimiteit. Voor Europa is dit de weg naar de toekomst.

Nederland zou er goed aan doen die specifieke mix expliciet te onderkennen en te ondersteunen. Een beetje meer vertrouwen in onze Europese instellingen en in ons diplomatieke vermogen Europa ook in ons eigen voordeel aan te wenden, zou niet misplaatst zijn. Uit deze crisis blijkt dat Europa niet zomaar een toevallig succes is. Onze samenwerking is krachtig en intensief, ook al heeft ze voortdurend zorg en toewijding nodig. Dat is de taak van de diplomatie. Een perfecte blauwdruk hebben we niet. Er bestaat geen wereldregering en die zal er ook nooit komen. Het mandaat waarover Nederlandse politici beschikken is door de Nederlandse kiezers verleend. Op basis van het specifieke politieke bestel dat we hier kennen. Hetzelfde geldt voor de president van de Verenigde Staten en de mannen en vrouwen in het Congres met wie hij moet samenwerken. Frankrijk en Groot-Brittannië: idem dito. En ook voor China, Rusland, India en Brazilië geldt, mutatis mutandis, hetzelfde. De macht waarmee regeringen en politici worden bekleed, is een nationale aangelegenheid.

Dit is precies het dilemma waarvoor we ons gesteld zien. We worden geconfronteerd met problemen op wereldschaal die vragen om oplossingen op wereldschaal. De ervaring leert ons echter ook dat je dergelijke oplossingen niet realiseert door de regeringen van alle landen voor een conferentie bij elkaar te roepen in de verwachting dat

ze aan de vergadertafel alle problemen wel even zullen oplossen. Zo werkt het niet.

Daarom moeten we onze aandacht vóór alles richten op wat misschien wel onze belangrijkste taak is: op zoek gaan naar onze kernwaarden en het vermogen terugwinnen anderen ertoe te bewegen zich bij ons aan te sluiten en eensgezind op te trekken tegen onze gezamenlijke uitdagingen. Of we dat kunnen, hangt voor een groot deel af van de vraag of we in staat zullen zijn ons morele gezag terug te winnen. Lange tijd hebben we dat gezag als vanzelfsprekend beschouwd. Het was voor ons een gegeven, zozeer zelfs dat we hopeloos zelfgenoegzaam zijn geworden. Maar nu andere regio's en landen meer rijkdom en macht verwerven, zien ze het westerse leiderschap bepaald niet meer als vanzelfsprekend. 'Jullie hebben tot nu toe de loop van de geschiedenis bepaald; nu is het onze beurt,' zo maken ze ons duidelijk. We zijn niet meer in een positie om anderen te zeggen wat ze wel of niet moeten doen. Zeker niet in deze tijd, waarin het vertrouwen in de grondslagen van onze politieke en economische cultuur tot in de kern aan het wankelen is gebracht.

Toen er een einde kwam aan de Koude Oorlog met het Westen als winnaar, hebben we één grote fout gemaakt: we hebben onze waarden laten stollen tot stenen dogma's, die zogenaamd ideologieneutraal zijn. We zijn vergeten dat juist een op constante waarden gebaseerde pragmatische en gematigde instelling de basis vormde voor ons morele gezag, onze kracht en ons aanpassingsvermogen.

Het is zaak de overheid haar ware functie terug te geven. Die functie houdt in: bescherming en veiligheid bieden, zorgen voor handhaving van de orde en de samenleving mobiliseren met het oog op gemeenschappelijke bedreigingen. En, vooral: verantwoordelijkheid nemen voor de lange termijn. Voor kwesties die niet overgelaten kunnen worden aan de op de korte termijn gerichte markt. Ik zie de vrije markt niet als een systeem op zich. In zekere zin is het precies het tegenovergestelde van een systeem. Het is een onoverzichtelijk pakket contracten. Het is een verzamelplaats van menselijke energie met geen ander doel of andere ambitie dan verbetering van de eigen positie. Het voortdurende streven naar verhoging van rendement en winst dat de basis is van het hedendaagse aandeelhouderskapitalisme en wijdverbreid consumentisme, vormt echter vaak een serieus obstakel wanneer we gezamenlijk willen optreden om de grote uitdagingen die

ons allemaal raken aan te gaan.

Of het nu gaat om de ineenstorting van de financiële markten, de enorme dreiging van de klimaatverandering of de sluipende onzekerheid in onze samenlevingen ten aanzien van de krachten van de globalisering, het gemeenschappelijke thema is de vraag in hoeverre we in staat zijn onze directe omgeving te ordenen en vorm te geven. Het is een misvatting te denken dat we op de een of andere manier onderworpen zijn aan krachten die we niet beheersen en dat wat we ondernemen nauwelijks ertoe doet. En dat we daarom allemaal een soort impliciete vrijheid, een onuitgesproken recht hebben onze tijd op deze planeet te verdoen op zoek naar egocentrische bevrediging, in welke vorm dan ook. Of dat we, helemaal aan de andere kant van het spectrum, het recht hebben in bittere verwijten en zelfmedelijden te vervallen omdat zo veel anderen iets lijken te hebben wat wij niet hebben. Dat is wat ik in onze samenleving bespeur. Een soort minzaam fatalisme dat grenst aan gevaarlijk nihilisme, wat Jean-François Mattéi 'le regard vide', de lege blik van de Europese cultuur, noemt.

Net als in 1713 en in 1914, bevinden we ons op dit moment opnieuw midden in een periode waarin een grootschalige auditoperatie noodzakelijk is. Zijn onze automatische aannames nog correct? Kunnen we onze reflexen nog wel vertrouwen? Zijn zekerheden wel zo zeker? Het eerste wat we moeten doen is duidelijk maken dat we niet langer kunnen volstaan met maatregelen op nationaal niveau. Alle grote uitdagingen zullen op mondiaal niveau aangepakt moeten worden en de spelers op dat niveau zijn, anders dan in 1713, geen natiestaten maar continenten. Waarbij de sterkste spelers zowel continent als natiestaat zijn, terwijl de relatief kleine natiestaten van Europa steeds zwakker komen te staan, ook omdat zij tegen beter weten in vaak krampachtig vasthouden aan het volstrekt uitgeholde Westfaalse beginsel van gelijkheid tussen soevereine staten. Staten die vaak meer belangstelling hebben voor wat zij op elkaar kunnen veroveren, in plaats van wat zij voor de eigen burgers gezamenlijk op wereldschaal in de wacht kunnen slepen.

De wereld verandert zo snel dat mensen moeite hebben nog een plek te vinden waar ze zich op hun gemak voelen, waar ze het gevoel hebben tot een gemeenschap, een samenleving te behoren. Mensen missen de elementaire veiligheid, en de natuurlijke reactie is dat ze zich dan gaan richten op het eigen land, de natiestaat, in de hoop

daar een plek te vinden waar ze nog herkend worden door de burens en de politiek nog naar hen luistert.

Maar bestuur op mondiaal, Europees en nationaal niveau is harder nodig dan ooit tevoren. Hier botst onze ratio op onze intuïtie. Burgers hebben de indruk dat wat we van hen vragen indruist tegen het gezond verstand. In veel Europese landen heerst de angst dat mensen de controle over hun leven kwijtraken. Hoe leg je die mensen uit dat ze hun lot moeten verbinden aan dat van andere Europeanen die een andere taal spreken en vaak ook een andere religieuze en culturele achtergrond hebben? Dat druist in tegen hun intuïtie: ze willen zich veilig en beschermd voelen en daarom deel uitmaken van een ruimte met enkel mensen die op hen lijken. Het is misschien de zwaarste opgave waarvoor de Europese politiek zich op dit moment gesteld ziet: een antwoord vinden op deze intuïtieve reactie.

Hoop put ik uit de wetenschap dat democratische samenlevingen van nature de kracht hebben om zich aan te passen en sterker tevoorschijn te komen uit periodes waarin ze fundamentele problemen hebben moeten overwinnen. Ik ben er dan ook van overtuigd dat we een begin hebben gemaakt met dat typisch westerse proces waarbij samenleving en politiek worden hernieuwd en worden aangepast aan de eisen van een nieuw tijdperk. Zo'n herijkingsproces kan soms pas na vele fouten iets goeds opleveren. Maar het brengt wel de boel in beweging en zonder beweging verandert er zeker niets. De enige zekerheid die we dan hebben is dat de verandering door anderen zal worden vormgegeven.

Europa geniet een aantal strategische voordelen die ons hoopvol mogen stemmen. De grootschalige verschuivingen in wereldwijde economische en politieke betrekkingen bieden ons, net als in het verleden, de unieke kans de spelregels aan te passen. De huidige economische wereldorde wordt gekenmerkt door niet-duurzame, asymmetrische verhoudingen. De Verenigde Staten zullen een alternatief moeten vinden voor hun huidige model, dat door een lid van het Congres in 2008 werd omschreven als 'borrow-buy-burn'. Ook China en andere opkomende economieën zijn zich terdege bewust van de risico's van klimaatverandering en het feit dat de grondstoffen waarop hun economie draait, niet onuitputtelijk zijn. Maar al te goed weten ze dat toekomstige generaties een verschrikkelijke prijs moeten betalen voor huidige pogingen om de binnenlandse welvaart met

kortetermijnoplossingen te vergroten.

Europa heeft de unieke kans als eerste de overstap te maken naar de groenste en meest dynamische economische ordening ter wereld. Waar het type technologie en innovaties worden ontwikkeld waar andere partijen graag en veel voor willen betalen. Duurzaamheid is gewoon een ander woord voor voortdurende regeneratie. Een proces dat zichzelf op gang houdt. We moeten anderen niet dwingen te doen wat wij denken dat goed voor ze is, maar een voorbeeld zijn. Bewijzen aandragen. Als anderen ons succes zien, zullen ze ons voorbeeld zeker volgen.

Het succes ligt binnen handbereik door herziening van de internationale betrekkingen, herziening van de structuur van onze economie, van de schaal van ons bestuur, van de wijze waarop we ons leven leiden, zowel persoonlijk als mondiaal. Het is bepaald niet onmogelijk, omdat het geen technisch, maar een politiek probleem is.

Onze verre voorouders probeerden in 1713 met de moed der wanhoop het glorieuze verleden zoveel mogelijk te redden. Dat maakte ze blind en doof voor de tekenen des tijds en zette de Republiek op grote achterstand in de onderhandelingen met de Britten en de Fransen. Angst was een slechte raadgever, die de Republiek er ook toe bracht slechte oplossingen te omarmen. Ook ging er, zoals zo vaak in Nederland, veel meer aandacht uit naar het proces waarbij men het onderling eens moest worden, in plaats van naar de strijd aan de onderhandelingstafel met de andere Europese mogelijkheden. Tot slot speelde de Hollandse ziekte ons toen net zoveel parten als in de eeuwen daarna: wij vinden gelijk hebben helaas meestal belangrijker dan gelijk krijgen. De herdenking van de Vrede van Utrecht is niet alleen een moment om stil te staan bij de diplomatieke en politieke innovaties die deze vrede de wereld bracht, maar ook bij de sterke en minder sterke kanten van onze diplomatieke en politieke inspanningen, die zo prachtig geworteld zijn in onze volksaard. Misschien helpt het om te voorkomen dat we telkens weer dezelfde fouten maken.

Graag wil ik de Universiteit Utrecht, in het bijzonder Rector Magnificus Professor Hans Stoof en de decaan van de Faculteit Geesteswetenschappen Professor Wiljan van den Akker, danken voor de kans die mij geboden is als gasthoogleraar op de Vrede van Utrecht leerstoel. De aanmoediging en vriendschap die ik van de directeur van het Centre for the Humanities, Professor Rosi Braidotti en haar

collega's Atie van Wijk, Cornelia Vermaas en Esther Rinkens mag ontvangen, zie ik als het grootste cadeau van dit ambt. Verder dank ik de studenten voor de vele leerzame ontmoetingen en gesprekken, waarbij zij mij tot een voortdurende rolwisseling tussen Nestor en Telemachos aanzetten. Hetgeen smaakt als een zoet verjongingselixir. Tot slot dank ik de Provincie Utrecht en de Stichting Vrede van Utrecht voor het prachtige initiatief om de Vrede van Utrecht en de wereld van toen, te spiegelen aan onze wereld en de uitdagingen waar wij nu voor staan. Om met Saul Bellow te spreken: "For that is the truth of it – that we know, God, that we know, that we know, we now, we know."

Curriculum Vitae

Frans Timmermans (Maastricht, 1961) bekleedt in het najaar van 2010 als derde gasthoogleraar de Vrede van Utrecht Wisselleerstoel van de Universiteit Utrecht. De Leerstoel richt zich op het het in stand houden van het gedachtegoed van de Vrede van Utrecht uit 1713 in een hedendaagse wereld die zich kenmerkt door globalisering, mondiaal burgerschap en culturele diversiteit. Tot 2013 biedt de Vrede van Utrecht Leerstoel een wisselend gasthoogleraarschap voor spraakmakende personen uit de wetenschappelijke en culturele wereld. Timmermans' parlementaire en diplomatieke Europa-achtergrond stelt hem in staat de specifieke relatie tussen eigentijds Europees burgerschap en academische, sociale en maatschappelijke verantwoordelijkheid binnen het Leerstoelprogramma te belichten.

Frans Timmermans was van 22 februari 2007 tot 23 februari 2010 staatssecretaris van Buitenlandse Zaken (belast met Europese Zaken) in Kabinet Balkenende IV. In het buitenland voerde hij de titel van minister (Minister for European Affairs). Hij was van 19 mei 1998 tot 22 februari 2007 Tweede Kamerlid voor de PvdA – en functie die hij na zijn staatssecretarisschap tot op heden opnieuw vervult. Eerder was hij medewerker van Hans van den Broek bij de Europese Commissie en vervolgens adviseur en particulier secretaris van dr. Max van der Stoep, Hoge Commissaris nationale minderheden van de OVSE in Europa. In de Tweede Kamer hield hij zich bezig met Europese zaken en defensie. Hij was voorzitter van de vaste commissie voor Economische Zaken en lid van Europese Conventie namens de Tweede Kamer.

De laatste uitgaven in deze reeks zijn:

- Berteke Waaldijk, *Talen naar cultuur. Burgerschap en de letterenstudies* (2005)
Orlanda Soei Han Lie, *Wat bezielt een mediëvist? Mastering the Middle Ages* (2005)
Sjef Barbiers, *Er zijn grenzen aan wat je kunt zeggen* (2006)
Mayke de Jong, *Over religie, vroege middeleeuwen en hedendaagse vragen* (2006)
Huib van den Bergh, *Zeker weten door zuiver meten?* (2006)
Johann-Christian Klamt, *Over kunstenaars signature en zelfportretten* (2006)
Rosemarie L. Buikema, *Kunst en vliegwerk. Coalities in de Cultuurwetenschappen* (2006)
Karl Kügle, *Over het componeren* (2006)
René Kager, *Zoeken naar woorden* (2007)
Peter Schrijver, *Keltisch en de burenen: 9000 jaar taalcontact* (2007)
Peter Koolmees, *De erfenis van Dr. Vlimmen. Over de geschiedenis van de diergeneeskunde* (2007)
Joost Vijselaar, *Psyche en elektriciteit* (2007)
H.F. Cohen, *Krasse taal in Utrechts aula: Christendom en Islambeschaving in hun verhouding tot het ontstaan van de moderne natuurwetenschap* (2007)
Marlene van Niekerk, *The Fellow Traveller (A True Story)* (2008)
Bas van Bavel, *Markt, mensen, groei en duurzaam welzijn? Economie en samenleving van de Middeleeuwen als laboratorium* (2008)
Ed Jonker, *Oriëntelijke geschiedenis. Herinnering, ethiek en geschiedwetenschap.*(2008)
Wolfgang Herrlitz, *(Hoog-) Leraar Frantzen. Een stukje historie van het 'hoog' en 'laag' in de lerarenopleiding Duits te Utrecht* (2008)
Wijnand W. Mijndhardt, *Religie, tolerantie en wetenschap in de vroegmoderne tijd* (2008)
Michal Kobialka, *Representational Practices in Eighteenth-Century London: A Prolegomenon to Historiography of the Enlightenment* (2009)
Árpád P. Orbán, *Kan een christen twee heren dienen? De omgang met Ovidius in de Latijnse Middeleeuwen* (2009)
Geert Buelens, *In de wereld* (2009)
Paul Ziche, *Door een rode bril. Idealisme voor Cartesianen* (2009)
Deryck Beyleveld, *Morality and the God of Reason* (2009)
Eric Reuland, *Taal en regels. Door eenvoud naar inzicht* (2009)
Sander van Maas, *Wat is een luisteraar? Reflectie, interpellatie en dorsaliteit in hedendaagse muziek* (2009)
Paul Gilroy, *Race and the Right to be Human* (2009)
Marco Mostert, *Maken, bewaren en gebruiken. Over de rol van geschreven teksten in de Middeleeuwen* (2010)
David Pascoe, *Author and Autopilot: The Narratives of Servomechanics* (2010)
Bert van den Brink, *Beeld van politiek* (2010)
Peter Galison, *The Objective Image* (2010)

Colofon

Copyright: Frans Timmermans

Vormgeving en druk: Labor Grafimedia BV, Utrecht

Deze uitgave is gedrukt in een oplage van 300

Gezet in de PBembo en gedrukt op 120 grams papier Biotop.

ISBN 987-94-6103-008-5

Uitgave: Faculteit Geesteswetenschappen, Universiteit Utrecht, 2010.

Het ontwerp van de reeks waarin deze uitgave verschijnt is beschermd.